

Winkler Gábor

Vita a neoreneszánsz építészet megítéléséről az 1950-es években

Winkler Gábor okl. építésmérnök,
az MTA doktora (2004), a győri Széchenyi
István Egyetem professor emeritusa
Kutatási területe: a historizmus korának
építészettörténete
E-mail: winklerg@kabelnet.hu

Gábor Winkler, certified architect,
Doctor of the Hungarian Academy
of Sciences (2004), professor emeritus of
the István Széchenyi University of Győr
Area of research: architectural history
of the period of Historicism
Email: winklerg@kabelnet.hu

A 19. század építészeti alkotásainak megítélése – ezen belül a korai, klasszicizáló, romantizáló historizmus, majd a szigorú és késő historizmus értékelése – az elmúlt két évszázadban az építészek, építészet- és művészettörténészek körében gyakran váltott ki heves vitát. Az első kritikai hangok már a 19. század végi „avantgárd” irányzatok – szecessziós, Jugendstil, Art Nouveau – hívei körében megfogalmazódtak. A megítélést egyfajta erős előítélet befolyásolta. „A díszítés bűn” – mondta ki a bűvös mondatot Adolf Loos (1870–1933),¹ a bécsi korai avantgárd képviselője: „Íme egy korszak, amely elmulasztotta építészeti stílusának kialakítását” – vélte 1958-ban Jürgen Joedicke.²

A 20. század első felének művészettörténészei, építészei többnyire éles határt vontak a 19. század „művészietlen” historizmusa és a 20. század „haladó” modern építésze között: ez magyarázza, hogy évtizedeken keresztül érdemben tudományos igényességgel alig foglalkoztak a 19. század építészetével.

De hogyan gondolkodtak Ybl Miklós korának építészetéről saját kortársai, a 19. század fordulójának építészei és művészettörténészei? A heves „eklektika-vitákban” valahogy rájuk mindeddig kevesebb figyelem jutott. Most, az Ybl-évfordulón végre hallgassuk meg őket is. Lapozzunk bele például a Wilhelm Lübke (1826–1893) művészettörténész által jegyzett *Grundriss der Kunstgeschichte*³ – *A művészettörténet alapjai* – című népszerű könyvsorozat 1913-ban megjelent, utolsó kötetébe, melynek szövegét – *A XIX. század művészete* – Friedrich Haack (1832–1906) művészettörténész, egyetemi tanár írta. A népszerű kiadvány szerzője írásában a 19. század teljes építészetét áttekintette és igyekezett hiteles, őszinte véleményt nyilvánítani e korszakról. Mint látni fogjuk, a 19. század művészetének megítélésében erősen eltért a későbbi, 20. századi véleményektől.

Figyelemre méltó, hogy miként vélekedtek például Ybl Miklós kortársai a neoreneszánszt megelőző, az 1950-es években, a szocialista realista építészet idején hazánkban favorizált klasszicista építészetéről. „A 19. század első évtizedeinek építőművészetében, legyen az színház, múzeum vagy éppen templom, a klasszicizmus uralkodott, melynek fő jegye a palmettákkal és akrotérionokkal ékesített, oromzatos oszlopocsarnok volt: az épületeket szinte minden esetben ilyen antikizáló látszathomlokzattal takarták el. A klasszicista stílus fonáksága éppen lénye-

¹ Adolf Loos: *Ornament und Verbrechen*. Wien, k. n., 1908. Reprint: *Ornament und Verbrechen. Ausgewählte Schriften die Originaltexte*. Hrsg. Adolf OPELN. Wien, Prachner, 2000.

² Jürgen JOEDICKE: *Geschichte der Modernen Architektur*. Stuttgart, Gerd Hatje. 1. Aufl. 1958; 2. Aufl. uo., 1961. Magyar nyelven: *Modern építészettörténet. A forma, funkció és a szerkezet szintézise*. Ford. POZSONYI László. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1961. 9. (MAJOR Máté egyetemi tanár utószavával.)

³ Wilhelm LÜBKE: *Grundriss der Kunstgeschichte. 5. Die Kunst des XIX. Jahrhunderts und der Gegenwart*. Eßlingen, Paul Neff, 1909.

gében rejtett, és ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a szép külalak, a csillogó külső, szépek tartott arányok és bájos részletek ellenére rossz hatást keltett” – írta le alapjában elutasító véleményét Friedrich Haack a klasszicizmus építészetéről. Bírálatához hozzátette: „Mivel ez az építészeti stílus sem az antik építési stílussal, sem az északi klíma kívánalmaival nem volt összeegyeztethető, mind erősebbé vált az emberek kívánsága, hogy a kulisszaszerű architektúrát olyan építőművészettel helyettesítsék, amelyik egészségesebb, természetesebb, praktikusabb. Az északon élők joggal várták el, hogy az épületek védjék meg őket a hideg, viharok, hó és eső ellen, kifelé leginkább erős falakat, fejük felett szilárd tetőzetet és a falakban kialakított nagy világítófelületeket igényeltek.

A romantikus mozgalom nem hozta meg a kívánt gyógyulást – vélte a kortárs –, mert a középkori stílusok alkalmazása inkább csak egyházi célokra, esetleg erődítmények, kaszárnyák és kastélyok építésénél volt használható. Ezzel szemben a reneszánsz volt az a stílus, amelyik a legkevésbé mondott ellent a múltba tekintő 19. évszázad igényeinek. Itt volt szilárd tető, voltak szilárd falak, és szemben az ég felé törő templomgótikával, a külső homlokzaton a vízszintes tagolást részesítette előnyben. Ugyanakkor a reneszánsz kedvelte és megengedte az erős festői hatást. Erre a 19. század derekán mind az építőművészetben, mind a szobrászatban és festészetben erősen törekedtek. A falpillér és a párkány a napfényben erős, tiszta motívumként jelentkeznek: a fal elé helyezett tagozatok erős árnyékokat adnak. Igen, a reneszánsz többet kínált: kimondott sokszínűséget, amely után a kor epekedett!”⁴

Richard Streiter (1865–1927) művészettörténész, muzeológus a neoreneszánsz összegző módszerében látta Ybl Miklós korának fő alkotói érdemét. „A berlini iskola a hegeli dialektika alapszabálya szerint az antik (különösen a hellénizáló) építőművészetet tézisként, a középkorit antitézisként fogta fel; a kor építőművészetétől ezzel szemben a két rendszer egymást kiegészítő áthatását, szintézisét várta: a cél a gótikus szerkesztés elveinek az olasz reneszánsz formái által történő megnevesítése volt.”⁵

A későbbi időkben a kor általános megítélését – amellyel idősebb építész kortársaink nagyobb része máig egyetért – a kiváló művészettörténész, Fülepi Lajos (1885–1970) 1944-ben leírt és azóta gyakran idézett mondatával jellemezhetjük legjobban. „Az építészet története a XIX. században megszakadt” – vélte. „Az építészet történetében az utolsó stílus [...] a klasszicizmus. Azóta nincs stílus. Ami van, – kell-e mondani? – annyira stílus, amennyire művészet.”⁶

A két világháború között sokan képviseltek hasonló elveket. „A klasszicizmus Európában zárófejezete annak a sok százados, termékeny fejlődésnek, amely szerves egymásutánban hozta létre a formai és szellemi téren önállósult, önmagában zárt és kikristályosodott stílusokat... – vélte 1943-ban a két kiváló tudós, Zádor Anna (1904–1995) és Rados Jenő (1895–1992).⁷

Ybl Miklós korának megítélésével kapcsolatban – és ez a magyar építészet 20. századi történetének ismeretében közel sem meglepő – az 1950-es években, a „szocialista realizmus” időszakában ismét heves vita robbant ki. A vitát egy 1954-ban megjelent, szép, igényes, vászonkötetes könyv megjelenése váltotta ki.⁸

A reprezentatív „képeskönyv” – *Magyar építészet (a XIX. század végéig)* – az Építésügyi Kiadó gondozásában látott napvilágot: a szerkesztést és a szövegírást a Magyar Építőművész Szövetség megbízásából Gerő László (1909–1995) építész, építésztörténész, a hazai műem-

⁴ Friedrich HAACK: *Die Kunst des XIX. Jahrhunderts und der Gegenwart*. Esslingen, Paul Neff. 1913. 320.

⁵ Richard STREITER: *Die Baukunst*. In: *Spemanns goldenes Buch der Kunst: eine Hauskunde für Jedermann*. Berlin–Stuttgart, Spermann, 1901. 162/b.

⁶ FÜLEPI Lajos: Célyszerűség és művészet az építészetben. *Az Építészet melléklete*. Budapest, 1944. I. füzet 5.

⁷ ZÁDOR Anna–RADOS Jenő: *A klasszicizmus építésze Magyarországon*. Budapest, MTA, 1943. 11.

⁸ *Magyar építészet (a XIX. század végéig)*. A Magyar Építőművészek Szövetsége megbízásából szerk. GERŐ László. Budapest, Építésügyi Kiadó, 1954. 283.

lékvédelem nemzetközi hírű szakértője vállalta magára. A professzor bevezetőjében kísérletet tett a magyar építészet történetének rövid, lényegre törő összefoglalására. A kiadványt a szép rajzok mellett a hazai emlékek egyfajta vázlatos „műemlékjegyzéke” és forrásjegyzék egészítette ki. A könyvet tovább gazdagította a 209 egész oldalas, kiváló fénykép. Dicséretes módon, a kor szokásaival ellentétben, a könyvnek a „külföldnek szánt” többnyelvű változata is megjelent.⁹

Gerő László az „Eklektikus stílus emlékei” felsorolásban Ybl Miklós koráig tárgyalta a könyv címében jelzett témát. A 19. századot félszáznál több kép reprezentálta, ezek nagy része a kora historizmusból származó épület volt. A klasszicizmust 40, a romantikát 4, a neoreneszánszt 12 kép illusztrálta. A képek között Ybl Miklós négy alkotása, a főtí római katolikus templom, az Operaház, a Károlyi-palota és a Szent István-bazilika szerepelt. A klasszicizáló épületeket ábrázoló fotók nagyobb számát a szerző-szerkesztő Gerő László azzal indokolta, hogy „a klasszicizmus stílusa a magyar reformkor törekvéseinek építészeti vetülete. Népünk építészetéhez is szorosan kapcsolódik: ezért választották a szocializmust építő Magyarország építészeti történelmi fejlődés továbbfolytatására e kor példáit.” Ne felejtjük el, ekkor 1954-et írtunk.

A kiadvány abban az időben igazi „bestsellernek” számított, napokon belül az összes példány elfogyott. A könyv váratlanul nagy visszhangra talált a művészettörténészek és az építészek körében. Zádor Anna művészettörténész, egyetemi tanár a *Magyar Építőművészet* 1955/1. számában¹⁰ a tőle megszokott igényességgel és következetességgel írt értékelést a kiadványról. Ő úgy látta, hogy Gerő a magyarországi fejlődéshez „egészt vette figyelembe – ezzel gyakorlati segítséget nyújtott akár a még létező proletkultos tendenciák, akár az egyirányú leszűkítés elkerülésére, amely csak egyetlen stíluskorszakot [értsd: klasszicizmus – W. G.] kívánt kiemelni. [...] Helyes az a felfogás, amelyet a hivatalos műemlékjegyzék is követ – hogy a romantika és eklektika emlékei [...] nem mellőzhetőek” – folytatja a professzorasszony. De hozzátette: „Gerő László írása [...] nem szabad, hogy feledtesse az olvasóval az eklektika alapvetően nem-alkotó, hanem valahogyan újrakérőző jellegét...” Zádor Anna emellett a könyv számtalan pontatlanságára hívta fel a figyelmet.

Gerő László könyvére és az ezzel kapcsolatos kritikákra a *Magyar Építőművészet* következő oldalain Vámos Ferenc (1895–1969) építész, építészet- és művészettörténész reagált *Magyar Építészet Quo Vadis?*¹¹ címmel. Néhány vitatható megjegyzése mellett igen helyesen a korszak megítélése területén érzékelhető bizonytalanságra hívta fel a figyelmet. A könyvben szereplő, kora historizáló, klasszicizáló épületek „túlsúlyára” ő is érzékenyen reagált. „Gerő László Pollacknál megállítja az időt, a 19. század képanyagának a túlnyomó része a klasszicizmust egyedülálló értéként igyekszik átvinni olvasója értékelésébe. A reformkori klasszicizmusnak kétségtelenül megvan a maga történelmi jelentősége a 19. század életében, bár az is kétségtelen, hogy kapcsolata a reformkorral szinte nem is volt” – vélte írásában. Cikkében az 1850-től az 1900-as évekig tartó korszak alkotásainak teljes körű, tudományos igényű listázását, a megmaradt építészeti emlékek gondos feldolgozását sürgette. Úgy vélte, hogy a korszak építészeti teljesítményének előítéletmentes, hiteles értékelésére csak ennek megtörténte után kerülhet sor. Mai szemmel nézve indult írásának legtöbb megállapításával egyet kell értenünk.

Vámos Ferenc egy következő cikkében – „Eklektika” – romantika – klasszicizmus – a korszak modern periodizációjának időszerű kérdését vetette fel.¹² Ez utóbbi cikkére Dercsényi

⁹ László GERŐ: *Architecture hongroise... / Ungarische Architektur... / Hungarian architecture...* Budapest, Építésügyi Kiadó, 1954.

¹⁰ ZÁDOR Anna: Magyar építészet (a XIX. század végéig). A Magyar Építőművészek Szövetsége megbízásából szerkesztette Gerő László. (Budapest, 1954. Építésügyi Kiadó. 283. lap, 209. kép). *Magyar Építőművészet*, 4. 1955. 1. 65–66.

¹¹ VÁMOS Ferenc: Magyar Építészet Quo Vadis? Lyka Károlynak a magyar építészettörténet útmutató mesterének 85-ik születésnapjára. *Magyar Építőművészet*, 4. 1955. 1. 67–69.

¹² VÁMOS Ferenc: Eklektika” – romantika – klasszicizmus. *Magyar Építőművészet*, 4. 1955. 6. 187–188.

Dezső (1910–1987) művészettörténész reagált, aki a hivatalos műemlékvédelem szemszögéből védte meg Gerő László könyvét és Zádor Anna recenzióját. Cikkében¹³ elismerte, hogy Vámos Ferenc a magyar romantika és a századforduló lelkes kutatója, ugyanakkor az építész a korszak „gyakran túlzásokba tévedő interpretátorának” titulálta. Szemére vetette, hogy tanulmányában indexen lévő, „tiltott szerzőre” (Josef Strzygowski)¹⁴ is hivatkozott. Vámos szemrehányására, hogy tudniillik a hivatalos műemlékvédelem nem kezeli egyforma gondossággal a korábbi idők és a 19. század második felének emlékeit, ugyancsak reagált. Védekezésül megjegyezte, hogy „az 1949. évi 13. sz. rendelet alapján 93 romantikus és 64 eklektikus” épületet nyilvánítottak „fenntartandó műemléknek”. Az emlékek rossz állapotával kapcsolatban arról tájékoztat, hogy előbb-utóbb a háborús károk során megsérült „eklektikus” épületek helyreállítására is sor kerül majd.

A vitát akkor a politika részéről Lukács Ferenc¹⁵ „hivatalos” állásfoglalása zárta le, aki Weiner Tibort, a folyóirat felelős szerkesztőjét¹⁶ és a vita résztvevőit egyaránt alaposan megróta, mondván, hogy azok „... olyan fontos kérdésben foglalnak el helytelen álláspontot, mint a klasszicizmus szerepe a magyar stílustörténetben és ami ebből fakad, a mai stílusra [értsd: szocialista realizmus – W. G.] való befolyásának kérdésében”.¹⁷

Konferenciánk előadásai bizonyították, hogy az 1954-es heves vita utáni évtizedekben jelentős lépések történtek Ybl Miklós korának hiteles művészettörténeti-építészeti megítélés szempontjából. Az akkori vita után felnövekvő generációk – fiatalabb és még fiatalabb előadók – azt bizonyították, hogy egyfajta „közmegegyezés” körvonalai bontakoznak ki ebben a kérdésben. Az elmúlt évtizedekben több kísérlet történt a korszak periodizációjának tisztázására is. Ennek eredményeit Marótyy Katalin foglalta össze *Mintakövetés és invenció a XIX. század második felének budapesti építészetében* című fontos írásában.¹⁸

Ybl Miklós korának reális megítélésében az 1970-es évektől éppen Zádor Anna vállalta magára a „zászlóvivő” feladatát. Még a hetvenes évek második felében elkezdte szervezni tanítványaiából annak a „csapatnak” a tagjait – történészeket, művészettörténészeket és néhány építész – akik 1981-ben a Corvina Kiadó asztalára tették *A historizmus művészete Magyarországon* című kötetet. E fontos, hiánypótló kiadvány publikálásáról később a Corvina lemondott, azt 1993-ban – dicséretes módon – Marosi Ernő tette nyilvánossá az MTA MKI kiadásában.¹⁹

1980-ban az akkori Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium miniszterhelyettese, Jantner Antal megbízásából, Dercsényi Balázs (1940–2003) művészettörténész, a magyar műemlékvédelmi szakma jeles művelője közreműködésével kidolgoztam a *Metodikai útmutató az elmúlt 100 év építészeti emlékeinek védelmére*²⁰ című, közel ezer oldalas tanulmányt: az ehhez

¹³ DERCSÉNYI Dezső: Hozzászólás Vámos Ferenc cikkéhez. *Magyar Építőművészet*, 4. 1955. 7. 248–249.

¹⁴ Josef Strzygowski (Biała, 1862–Bécs, 1941) lengyel-osztrák művészettörténész, az összehasonlító művészettörténeti kutatás megalapozója; a fajelmélettel kapcsolatos nézetei miatt könyvei a második világháború után hazánkban is a tiltott könyvek listáján szerepeltek.

¹⁵ Lukács Ferenc, az O. É. H. (*Országos Építésügyi Hivatal*) munkatársa.

¹⁶ Weiner Tibor (1906–1965) építész, egyetemi tanár 1952 és 1957 között volt a *Magyar Építőművészet* című folyóirat felelős szerkesztője. Lukács Ferenc kritikájára a *Magyar Építőművészet* 4. 1955. 9–10. 319. válaszolt: Válasz Lukács Ferenc elvtársnak, az O.É.H. munkatársának.

¹⁷ *Magyar Építőművészet*, 4. 1955. 7. 256.

¹⁸ MARÓTYY Katalin: *Mintakövetés és invenció a XIX. század második felének budapesti építészetében. Építés – Építészettudomány*. 33. 2005. 1–2. 27–44.

¹⁹ *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk. ZÁDOR Anna. Budapest, MTA MKI, 1993. 311.

²⁰ WINKLER Gábor: *Az elmúlt 100 év műemlékei. Metodikai útmutató az elmúlt 100 év műemlékeinek védelméhez. I–VII. Kézirat*. Győr, 1983. 895. Tanulmány 1. (periodizáció, szakmatörténet). Tanulmány 2. (épülettípusok, formatan). Megújítás (helyreállítások metodikája). Útmutató (építészeti örökség védelmének metodikája). Épületek (elővédelmi lista a vidék elmúlt 100 esz-

összeállított, közel kétezer épületet magában foglaló listából a 19–20. század nyolcszáz emlékét azonnali védelemre javasoltuk.²¹ A javaslatban szereplő épületeket megtekintettük és a műemléki jegyzék bővítésére javasolt épületek névsorát átadtuk az Országos Műemléki Felügyelőség Tudományos Osztályának. Sajnos a listában felsorolt épületek védelem alá helyezésére máig nem került sor.

Zádor Anna professzor e munkámról is írt kritikát, melyben a korszak periodizációjának még mindig érzékelhető bizonytalanságaira hívta fel a figyelmet.²² Megállapítását máig érvényesnek tekinthetjük: „A nemzetközi irodalom nagy többségében teljesen elfogadottá és egyedül használatossá vált a historizmus mint a 19. század utolsó harmadának stílusa” – írta opponensi véleményében. „Ennek egyik előnye, hogy a korszak minden művészeti jelenségére alkalmazható, míg az eklektika csak az építészetre. Mivel kerülni kell minden olyat, ami az építészet elszigetelődését támasztja alá, helyesebbnek tartom az eklektika kifejezés kerülését, annál is inkább, mert az angol szakirodalomban egyesek ezt csak akkor használják, ha egy alkotáson belül szerepel több stílus. Valahol meg kellene mondani, mi is az eklektika és miért használják.”

Építészeti egyetemeinken már ebben a szellemben oktatjuk Ybl Miklós korának építészettörténetét. Fontos azonban, hogy a korszak pontos ismeretének tanítása mellett a historizmus alkotásainak szeretetére és megbecsülésére is rávezessük az építészhallgatókat. Mindent mély hittel, őszinte meggyőződéssel és lelkesedéssel kell megtenni. Sajnos a tervezési tanszékek professorainak nagyobb része továbbra is ragaszkodik a „rossz eklektika” minősítéshez, és ezt az ellenérzést átplántálják építészhallgatóikba is. A korszak kiváló minőségű épületeinek fogyása, a megmaradt emlékek állapotának folyamatos leromlása, a főleg „leborotvált” vagy vastag hőszigeteléssel eltakart neoreneszánsz homlokzatok bizonyítják, hogy e téren bőségesen van még mit tennünk.

tendejének építészeti emlékeiről). Források (a korszak építészetének teljes korabeli irodalma, településenként és időrendbe sorolva). Képek (formatani segédlet az épületek leírásához).

²¹ Az összegyűjtött anyag értékelését és a védelemre javasolt épületek listájának összeállítását Császár László, Dercsényi Balázs és Winkler Gábor végezte.

²² ZÁDOR Anna: *Lektorai vélemény*. Budapest, 1984. november 20. Kézirat az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium és a Győr-Sopron Megyei Tanácsai Tervező Kisvállalat „Metodikai útmutató az elmúlt 100 év építészeti emlékeinek védelméhez” című tanulmányához. 168–180. Győr Megyei Város Levéltára 1. sz. fióklevéltára (Győr, Baross Gábor út 61–63.) Törzsszám: 6900. A munkát Zádor Anna mellett Bonta János, Császár László, Czétényi Piroška, Gábor Eszter, Gerle János, Gerő László, Kathy Imre, Komarik Dénes, Kubinszky Mihály, Merényi Ferenc, Moravánszky Ákos, Nagy Elemér, Simon Magda, Szilágyi István, Vámosy Ferenc is részletesen véleményezte.

Gábor Winkler

Debate on the Evaluation of Neo-Renaissance Architecture in the 1950s

The high quality of Miklós Ybl's architectural works was already acknowledged by his contemporaries. However, in the architectural literature of the 19th century, we come across criticism with regards to the methods of Historicism. The majority of the architectural theorists of the period nevertheless strove to emphasize that none of the earlier historical styles exhausted the architectural possibilities inherent in them. They could all therefore be improved in order to make them harmonize with the modern demands of the time. Wilhelm Lübcke praised the multifaceted nature and wealth of the Neo-Renaissance. Richard Schmidke saw the importance of the Neo-Renaissance in the synthesis of achievements of Ancient and Gothic architecture. The architectural theorists of the 20th century regarded the period of 19th-century architecture – including Neo-Renaissance buildings – from the perspective of early Modernisms and therefore considered it a dead end. In the Hungarian architecture of the 1950s, the application of the archaizing “Socialist Realism” was compulsory and the “national” art of Neoclassicism was cited as an example for the architects. In 1954, László Gerő compiled a representative architectural album in which he included a few Neo-Renaissance buildings. The inclusion of examples of “artless eclecticism” in the book gave rise to a heated debate among historians of art and architecture. In her review of the publication, professor Anna Zádor criticised the “fundamentally non-creative nature” of Eclecticism. Ferenc Vámos insisted on the significance of the period's works. He lamented the lack of thorough research on the period in Hungary. In the 1970s, Anna Zádor suggested the use of “Historicism” (a terminology widely used in Europe) instead of the label “Eclecticism,” and she urged a detailed analysis and unbiased evaluation of the period's architectural products. Research reflecting this approach has begun in the past few decades, but practicing architects to this day have failed to appreciate the value of these buildings: Neo-Renaissance buildings are therefore still subject to unprofessional alterations and simplifications.